

KOLOZSVÁR ZSIDÓ NÉPESSÉGE. URBANIZÁCIÓS SZINT ÉS LAKÓSZERKEZET

GIDÓ Attila

A 19. századtól tapasztalható gyors városiasodás, a falvakról városokra történő betelepülés általános jelenségnek számított a régióban. Az izraelita lakosság esetében hatványozottabban érvényesült mindez, hiszen 1851-ig, Gyulafehérvár kivételével, törvényesen nem telepedhettek le városokon. A tilalom feloldásával, amely egyébként nem vonatkozott a bányavárosokra, a zsidók körében megkezdődött a gyors ütemű városiasodás. Az Erdélyi Nagyfejedelem-ségben, 1785/1786-ban az izraelita lakosságnak alig 7,3 százaléka élt városon és közülük 98,7 százalék Gyulafehérváron rendelkezett lakhellyel. Az 1813-as összeírás szerint, a városi zsidó lakosság aránya 6,5 százalékra csökkent, viszont közülük már csak 88,6 százalék lakott a korábbi fejedelmi székhelyen. Mindez azt jelentette, hogy egy jelentős részüknek sikerült hosszabb-rövidebb időre más városokban is megtelepedni. Az 1840: XXIX. törvénycikket és az 1851-es bécsi miniszteri határozatot követően, 1848-ban a gyulafehérvári zsidók aránya az erdélyi zsidóságon belül 42,5 százalékra, majd 1857-ben 19,3-ra fogyatkozott.¹

Miközben a fehérvári izraeliták fokozatosan elveszítették a jelentőségüket, több nagyobb urbánus zsidó közösség is létrejött az oszt-

---

¹ Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin istoric*. Institutul Cultural Român – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004. 49–50.

rák–magyar kiegészítés környékén a Történelmi Erdély, a Bánság és a Partium területén (Nagyvárad, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Máramarossziget, Marosvásárhely, Tasnád, Szilágysomlyó). A városiasodás folyamatának köszönhetően 1910-re a három régió izraelitáinak már 44 százaléka élt városon. Az 1930-as román népszámlálások időszakára az arányuk elérte az 58 százalékot, és ezzel a városi összlakosságnak 11,6 százalékát tették ki.²

A regionális fejlettségi eltérések a városiasodás mértékében is megmutatkoztak. A Történelmi Erdélyben élő izraelita vallású lakosoknak 57 százaléka, a bánságiaknak 85,9, az erősen rurális jellegű Máramarost is magában foglaló Partium területén élőknek pedig 54,8 százaléka élt városon. Ezek a mutatók jelentősen meghaladták a régiók össznépességén belül tapasztalható városiasodás mértékét, amely, amint azt később látni fogjuk, nemcsak a foglalkozásszerkezetben tapasztalható eltérésekkel, de az egyes etnikai és vallási csoportok modernizációban betöltött szerepével is összefüggésben állt.³

1. táblázat. A városi lakosság aránya az erdélyi izraelita vallású népesség körében 1930-ban:

Városi lakosság	Izraelita vallásúak	Össznépesség
Történelmi Erdély	44 515	57,0
Bánság	9 631	85,9
Partium	46 267	54,8
Összesen	100 413	58,0

Az 1930-as népszámlálás adatai lehetőséget teremtenek arra, hogy a városiasodás mértékét ne csak a vallási és etnikai, hanem az anyanyelvi mutatók alapján is megvizsgáljuk. Mindez azért fontos, mert a jiddis anyanyelvű zsidóság elsősorban a tradicionálisabb, az integrációs és az asszimilációs folyamatok által kevésbé érintett rétegekből

² *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. II, Institutul Central de Statistică, București, 1938, LXXXV–LXXXIX., Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I, Juventus Kiadás, Kolozsvár, 1930. 112.

³ *Recensământul 1938*. II: XXXII–XLIII. és LXXXV–LXXXIX.

került ki. Ezt támasztják alá a népszámlálási adatok is, amelyek szerint a körükben az urbanizáció mértéke jelentősen elmaradt a teljes zsidó lakossághoz képest. A legszembetűnőbb a Partium esete, ahol a jiddis nyelvű lakosságnak csak alig több mint egyharmada élt városon:⁴

2. táblázat. *A városi és falusi lakosság aránya a jiddis anyanyelvű népesség körében 1930-ban:*

	Város		Falu		Összesen
Történelmi Erdély	25 259	48,6	26 749	51,4	52 008
Bánság	532	70,3	225	29,7	757
Partium	22 415	38,3	36 095	61,7	58 510
Összesen	48 206	43,3	63 069	56,7	111 275

Ha csak az egyes megyék szintjét vesszük alapul, akkor a Kolozs megyei zsidóság, Temes-Torontál, Arad és Bihar mellett etnikai, anyanyelvi és felekezeti szempontból is az egyik legvárosiasodottabb közösségnek számított. A skála másik oldalán Szilágy, Máramaros, Nászód és Szamos megyék álltak, ahol a városon élő izraeliták alig 31-41 százalékot tettek ki. A jiddis anyanyelvűek körében még alacsonyabb volt ez az arány, ahogy egyébként ez Kolozs megye esetében is megfigyelhető:⁵

3. táblázat. *A városi lakosság száma és aránya az izraeliták, zsidó nemzetiségűek és jiddis anyanyelvűek körében az ötezer fős izraelita népességet meghaladó megyékben 1930-ban:*

Városi lakosság a megyékben	Izraelita vallásúak %		Zsidó nemzetiségűek %		Jiddis anyanyelvűek %	
Arad	7 801	77,8	7 057	78,0	687	68,6
Bihar	21 061	75,7	15 731	56,6	4 347	58,0

⁴ Recensământ 1938. II: LVIII–LXIX.

⁵ Recensământ 1938. II: XLIII–LXIX.

Városi lakosság a megyékben	Izraelita vallásúak		Zsidó nemzetiségűek		Jiddis anyanyelvűek	
		%		%		%
Kolozs	14 530	82,3	14 080	82,0	7 523	75,6
Máramaros	10 609	31,1	10 526	31,1	9 989	30,1
Maros	6 780	64,6	6 384	64,1	3 549	55,9
Naszód	2 623	41,1	2 596	41,0	2 312	39,1
Szamos	4 397	41,4	4 365	41,4	3 964	40,8
Szatmár	13 885	54,7	12 953	54,0	7 392	44,1
Szilágy	4 391	31,9	4 266	31,9	2 562	27,0
Temes-Torontál	9 623	87,6	7 382	87,0	445	71,9

Kolozs megyében a zsidó nemzetiségű személyek 82 százaléka, a jiddis anyanyelvű népességnek pedig 75,6 százaléka élt városban, amely lényegében Kolozsvárt és Bánffyhunyadot jelentette. A két település között az izraelita vallású lakosság igen egyenlőtlenül oszlott meg, hiszen 92,9 százalékuk, azaz 13 504 személy a megyeközpontban élt. A magukat jiddis anyanyelvűnek valló Kolozs megyei városiaknak valamivel kevesebb, 88,9 százaléka volt kolozsvári lakos. Ha viszont a jiddis nyelvű népesség arányát nézzük a városiakon belül, akkor azt látjuk, hogy azok alig haladták meg az 51 százalékot, azaz az urbánus közegben élő zsidóknak közel fele már nyelvileg valamilyen más közeghez (elsősorban magyar) tartozott.

A két világháború közötti időszakra a magyarok, a románok és a németek után a zsidók alkották a negyedik legnagyobb városi etnikai-vallási csoportot. Az 1930-as népszámlálás szerint az erdélyi városi lakosságnak 37,9 százaléka volt magyar (1910-ben az arányuk 55,6 százalék volt), a románok 35, (1910-ben 17,6%), a németek 13,2 (1910-ben 14,2%), az izraeliták pedig, amint korábban jeleztük, 11,6 (1910-ben 9,6%) százalékot tettek ki.⁶ Amennyiben az etnikai mutatókat vesszük figyelembe, a magukat zsidó nemzetiségűnek valló személyek

⁶ Irina Livezeanu: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1995. 135.

56,2 százaléka élt városban 1930-ban, és ezzel 10,4 százalékot képeztek az urbánus lakosság körében.⁷

Az első világháborút követő időszakban a városiasodás szempontjából két jelentősebb tendencia érvényesült: a városi rangú települések számának növekedésével (1920-ban 40, 1941-ben 50) és a nagyobb arányú beköltözéseknek köszönhetően megnőtt a román és a zsidó urbánus népesség aránya, amellyel párhuzamosan viszont csökkenni kezdett a magyarok és a németek részesedése.⁸ Mindezek ellenére, a két világháború közötti erdélyi városok képét továbbra is a magyar, a zsidó és a német lakosság határozta meg. Érvényes volt ez Kolozsvárra is, ahol a 19. század második felét követően a zsidó lakosság száma jelentős növekedésen ment keresztül.

A továbbiakban arra keresünk választ, hogy milyen mobilitási pályán keresztül érkeztek a városba a zsidó családok és mely városrészekben alakultak ki kompakt zsidó közösségek.

Az erdélyi zsidóság földrajzi mobilitására vonatkozóan igen kevés kutatást végeztek. Egyes települések izraelita lakosságának származására nézve pedig alig léteznek konkrét utalások. Az egyik legfontosabb szerzőnek Marton Ernőt, a két világháború közötti erdélyi cionista mozgalom kolozsvári képviselőjét tekinthetjük, aki 1941-ben publikált egy azóta is hivatkozási alapnak számító hosszabb önálló tanulmányt *A magyar zsidóság családfája* címmel.⁹ Marton és a későbbi generációk kutatói szerint a 19. és 20. századi erdélyi zsidó közösség kialakulásának gyökerei a 16–17. századi Erdélyi Fejedelemség koráig vezethetőek vissza (Bethlen Gábor 1623-as kiváltságlevele).¹⁰ Ez a közösség viszont, az utóbbi két-három évszázadban lezajló bevándorlásoknak köszön-

⁷ Gyémánt 2004: 111–112.

⁸ Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Tanulmányok, Püski, Budapest, 1998. 187.

⁹ Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidóság településtörténetéhez*. Fraternitás, Kolozsvár, 1941.

¹⁰ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Századvég, Budapest, 1992. 29., Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995. 34–37., Sebestyén Mihály: *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000. 30–43., Marton 1941: 37–40., Gyémánt 2004: 12–15.

hetően nagyrészt kicserélődött, és a korábbi szefárd (spanyol zsidó) eredetű népességet egy askenázi típusú zsidóság váltotta fel. A 18. század elején főként nyugati irányból (Morávia, Bohémia, Magyarország, Ausztria, Németország) és kisebb mértékben észak-keletről (Lengyelország), valamint délről (Török Birodalom, Román Fejedelemségek) folyt a bevándorlás. Lengyelország 18. század végi felosztását és ezzel együtt Galícia és Bukovina osztrákok általi bekebelezését követően az askenázi zsidók többsége már észak-keleti irányból érkezett az Erdélyi Nagyfejedelemség területére.¹¹

A Galícia és Bukovina irányából folyó bevándorlások a 19. század közepén tetőztek. Egyes vélemények szerint ez 1821–1840 között történt meg, újabb kutatások viszont 1846–1850-re és 1860-ra teszik a csúcspontot.¹² A Magyar Királyság területére érkező zsidók első állomását általában az északi és észak-keleti megyék képezték (a 18. század végén az erdélyi zsidók közel háromnegyede még az északi vármegyékben lakott), majd innen költöztek be fokozatosan az ország és így Erdély belső vidékeire, például Kolozs vármegyébe is.¹³

Az előbb falvakon megtelepedő Kolozs vármegyei zsidóság a 19. század közepétől kezdett nagyobb mértékben Kolozsvárra és Bánffy-hunyadra beáramolni, amelynek köszönhetően az idők folyamán a városi és vidéki arányokban jelentős elmozdulások következtek be. Az első modernkori magyar népszámlálás szerint, 1869-ben a vármegye területén élő zsidóknak 77,7 százaléka élt falvakban és 22,3 százaléka városi rangú településen. A következő census már 37,1 százalék városi izraelitát, az 1910-es 72,9-et, az 1930-as pedig 82,3-at regisztrált.¹⁴

A 20. század első évtizedeiben Kolozsváron élő zsidó népesség tehát több lépcsőben alakult ki. Előbb a vármegye falvaiba zajlottak a beköltözések, elsősorban északi irányból, de nagyon gyakran a szomszédos nyugati és keleti vármegyékből is. Majd ezt követően került sor

¹¹ Gyémánt 2004: 23–25.

¹² Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001. 63.; Gyémánt 2004: 46.

¹³ Gyémánt 2004: 23. és 46–47.

¹⁴ Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1993. 180.; Gyémánt 2004: 95. és 110.

a Kolozsváron való megtelepedésre, amely vagy a környező falvakból, vagy pedig vármegyén kívüli területekről történt.

Amikor a két világháború közötti kolozsvári zsidóság földrajzi mobilitását szeretnénk megvizsgálni, a legkézenfekvőbb megoldás az, ha a korszakban keletkezett állampolgársági listákat használjuk forrásként. Az 1924-ben és 1938-ban elfogadott állampolgárságokat felülvizsgáló román törvények elsősorban az ország zsidó lakossága ellen irányultak. A törvények bürokratikus járuléka volt a különböző névlisták, kimutatások összeállítása. Ennek az eredményeként vezették be külön regiszterekbe azokat a kolozsvári zsidó családokat és egyedülállókat, akik az 1938-as felülvizsgálatokat követően megtarthatták román állampolgárságukat.¹⁵

Az általunk elemzett kolozsvári állampolgársági lista feltehetően 1938–1939 folyamán keletkezett, viszont nem tekinthető teljesnek. Amennyiben a bevezetett adatokat jobban szemügyre vesszük, feltűnik, hogy az egyes családfők rubrikájában szereplő családtagok szinte mindegyike 1924-ben vagy ez előtt született. Mindezek mellett, a jól beazonosítható utólagos pótlások ellenére, több olyan közéleti személy neve is hiányzik, aki 1930 után érkezett a városba (pl. az 1934-ben neológ főrabbinak megválasztott Weinberger Mózes). Így valószínűnek tűnik, hogy a lista összeállításakor tulajdonképpen egy, a közvetlenül az 1924-es felülvizsgálatok után készült kimutatást használtak fel a városi hivatalnokok, és azon tüntették fel az 1938-as eredményeket.

A forrásunk 2011 zsidó családfő és egyedülálló, valamint további 4 523 családtag, azaz összesen 6 534 személy adatait tartalmazza, az első csoport esetében a születés helyét is feltüntetve.¹⁶ A családfők és egyedülállók születési helye alapján a bevándorlások irányát viszonylag nagy pontossággal tudjuk megállapítani, és ha mindezt összevetjük az életkorra vonatkozó adatokkal, akkor a 19. század második felének demográfiai viszonyairól is fogalmat alkothatunk. Szembetűnő, hogy a két világháború között Kolozsváron élő zsidó családfők és egyedül-

¹⁵ *Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj* (Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltsége. A továbbiakban: SJAN Cluj), 136. fond, 41/1938. dosszié (Registru alfabetic cu cetățenii evrei care moștenesc cetățenia română, Orașul Cluj), 1–298.

¹⁶ SJAN Cluj, 136. fond, 41/1938. dosszié, 1–298.

állók azon részének a korátlaga, amelyik az északi és észak-keleti vármegyékből, vagy Felvidék, Kárpátalja, Galícia, Bukovina és Észak-Kelet Magyarország területéről származott jóval magasabb volt (nagyjából 47 év), mint az egyéb területeken születetteké (megközelítőleg 35 év). Ha ugyanezt az összehasonlítást a Kolozs vármegyei és a kolozsvári születésű zsidó családfelek és egyedülállók esetében is elvégezzük, hasonló eredményekre jutunk. Az előbbieknél a korátlaga 39, míg az utóbbiaknál 34,5 volt. Mindez arra utal, hogy a 19. század második felétől, végétől, az északi bevándorlást fokozatosan kiegyenlítette az egyéb irányból történő beköltözési hullám. Ezzel párhuzamosan a földrajzi mobilitás sugara is leszűkült, és a zsidó lakosság számának növekedésében egyre nagyobb szerepet kapott a helyi népesség szaporulata.

Az állampolgársági felülvizsgálaton pozitívan elbírált 2011 kolozsvári zsidó családfelek és egyedülálló születési helye azt mutatja, hogy származását tekintve a kolozsvári zsidó népesség igen összetett volt. Alig 15,7 százalékuk született helyben és további 10,1 a megye területén. Ezzel szemben 31,5 százalékuk származott valamelyik szomszédos vármegyéből és további 18,6 százalékuk a Történelmi Erdély, a Bánság és a Partium olyan területeiről, amelyek nem voltak szomszédosak Kolozs vármegyével (lásd a 18. sz. táblázatot). A város összlakosságának adataihoz viszonyítva egyértelműen kitűnik az, hogy a zsidó lakosság egy fiatal közösséget alkotott, amelynek a nagy részét a friss bevándorlók tették ki. Az 1930-as népszámlálás szerint Kolozsvár össznépességének 35,6 százaléka született a városban és további 14,8 százalék Kolozs megyében.¹⁷

---

¹⁷ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. IV. Institutul Central de Statistică, București, 1939. 8–9.

4. táblázat. Az 1924-es és 1938-as állampolgársági felülvizsgálaton pozitívan elbírált kolozsvári zsidó családfők és egyedülállók születési helye:

Születési hely	Családfők és egyedülállók %		
Kolozsvár	316	15,7	
Kolozs vármegye/megye	204	10,1	
Szomszédos	Északi szomszédos	454	22,6
vármegyék/megyék	Egyéb szomszédos	180	9,0
	Összes szomszédos	634	31,5
Nem szomszédos	Északi nem szomszédos	161	8,0
vármegyék/megyék	Egyéb nem szomszédos	213	10,6
	Összes nem szomszédos	374	18,6
Felvidék és Kárpátalja	71	3,5	
Galícia, Bukovina, Lengyelország	20	1,0	
Magyarország (trianoni határok)	125	6,2	
Regát	12	0,6	
Vajdaság	7	0,3	
Egyéb	9	0,4	
Ismeretlen	239	11,9	
Összesen	2011	100,0	

Amennyiben a főbb bevándorlási irányokat kívánjuk megállapítani, azt látjuk, hogy az 1491 nem Kolozs vármegye területén született zsidónak 41,2 százaléka az északi vármegyékből érkezett (lásd a 19. sz. táblázatot). Ha ehhez hozzáadjuk a felvidékieket, kárpátaljaiakat, galíciaiakat, bukovinaiakat, a lengyelországiakat és a trianoni Magyarország észak-keleti területeit (a Dunától keletre és a Budapest–Debrecen vonaltól északra fekvő területek Debrecennel együtt), akkor 50,4 százalékos északi bevándorlási arányt kapunk. A többiek elsősorban Bihar és Maros-Torda vármegyékből érkeztek.

5. táblázat. A nem Kolozs vármegye/megye területén született családfők és egyedülállók területi megoszlása, 1938/1939:

Születési hely		Családfők és egyedülállók %	
Északi vármegyék	Szomszédos	454	22,6
	Nem szomszédos	161	8,0
	Összesen	615	41,2
Egyéb nem Kolozs vármegyei		876	58,8
Összes nem Kolozs vármegyei		1491	100,0

Az Osztrák–Magyar Monarchia területén letelepedő városi zsidóság településszerkezete kisebb-nagyobb különbségekkel, de nagyjából egységes képet mutatott. A 18–19. század folyamán az erdélyi városokba érkező zsidók is először valamelyik városkapu környékén kerestek lakhelyet. A városokban történő letelepedést engedélyező 1840-es törvény és az 1851-es rendelet után indult meg a zsidó népesség beköltözése a városok belső területeire, elsősorban a piacterek környékére.¹⁸ A jelenséget Kolozsváron is megfigyelhetjük: a kis számú zsidó lakosság előbb az akkor még Kolozsvártól különálló Monostoron élt és innen járt be a városba, majd a város permének számító Kül-Magyar utcában épített magának imaházat 1818-ban. Ez lényegében azt jelentette, hogy a 19. század első felében két zsidó mag alakult ki a város dél-nyugati (Monostori út) és észak-keleti (Hóstát városhoz közel eső része, Szentpéteri templom környéke, Kül-Magyar utca) permén.¹⁹ Az 1851-es közsinagógát már a városmaghoz közelebb, a belső területnek számító észak-keleti Pap (később Párizs/Paris) utcában emelték.²⁰

¹⁸ Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon*. Térképek, rajzok, adatok, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1991. 59.

¹⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*. (szerk. Ladislau Gyémánt – Lya Benjamin) III. Editura Hasefer, București, 1999. 275–276.

²⁰ Lówy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, Koinónia, 2005. 19.

Általános jelenségnek számított az, hogy az imaházakat és a zsinagógákat is a zsidók által legsűrűbben lakott településrészekben építették,²¹ így feltételezhető, hogy az 1850/1851-es összeíráskor regisztrált 479 kolozsvári izraelita túlnyomó többsége a Kül-Magyar utca (a két világháború között a Calea Victoriei, majd Calea Mareşal Foch nevet viselő utcának a városközponttól távolabb eső, külső része) és a Pap utca környékén, valamint a Monostori úton élt.²²

A következő közel száz évben a kezdeti zsidó településmag nem tűnt el, hanem mindvégig zsidók által sűrűn lakott városrész maradt. Mellette viszont több környékbeli utcára és térre is megindult a zsidók beköltözése, amelynek köszönhetően a 20. század elejére kialakult/véglegesült a kolozsvári zsidóság topográfiai szerkezete. Jellegzetesen „zsidó környéknek” számítottak a város központi részén, de már az északi városfalak külső oldalán elhelyezkedő Széchenyi tér (a két világháború között és ma Mihai Viteazul tér) és a tőle észak-keletre fekvő utcák, a Malomárok, a Kis-Szamos és a vasút által behatárolt háromszög a város észak-keleti részében és a keleti oldalon fekvő Pata utca (Ştefan Cicio-Pop) környéke.

Az egyes városrészekben élő nagyobb zsidó közösségeknek a kialakulási folyamata és a városi belső migráció iránya tehát több tényezővel függött össze. Mindenképpen meghatározó szerepet kell tulajdonítanunk a 19. század első felében megtelepedő zsidók lakóhelyválasztásának, hiszen ezekre épült, és ezekből fejlődött ki a későbbi lakószervezet. Az első években a külső városrészekben és ezek közül is azokon a területeken állapodtak meg, amelyek a városba vezető főbb utak mentén feküdtek. Ennek köszönhetően alakult ki a monostori közösség a Nagyvárad irányából érkező Monostori úton és egy újabb populáció a Máramarossal, Besztercével és Déssel összekötöttést biztosító Kül-Magyar utcai fertályon. A zsidó lakosság számbeli növekedésével párhuzamosan jelentek meg a vallásos és a mindennapi életvitelben is kulcsszerepet játszó intézmények. Így a már korábban említett mo-

²¹ Gazda 1991: 60.

²² A kolozsvári helynevek, utcanevek változására lásd: Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*. Kolozsvár Társaság – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004.

nostori imaház és a Pap utcai zsinagóga körzetében a zsidó lakosságot kóser hússal ellátó vágóhidak nyíltak az 1830–1840 körüli években.²³ A következő évtizedekben elsősorban a Pap utca környékére folyt a betelepedés, amelynek következtében a monostori zsidó közösség növekedése jelentősen lelassult. A város észak-keleti részében fekvő Pap utcában és a tőle nyugati, északi és keleti irányban elnyúló utcákban, valamint a városi piac színhelyéül szolgáló közeli Széchenyi téren/Piața Mihai Viteazul ezzel szemben koncentrált zsidó lakosságtömb jött létre.

A kolozsvári zsidóság topográfiájának ilyen módon történő alakulását a későbbiekben már nem csak a főbb útvonalak fekvése, a piac közelsége és az újabban érkezettek csoportazonosság alapján eldöntött lakókörnyezet-választása határozta meg. Már a 19. század korai szakaszában a város északi és észak-keleti szélén épültek a főbb ipari üzemek, műhelyek. Ez a tendencia a későbbiekben is folytatódott, a Kolozsvár északi részét átszelő vasút közvetlen közelségének köszönhetően. A 19. század végén és a 20. század elején gyufagyár, bútorgyár, papírgyár, bőrgyár, szeszgyár, dohánygyár, falerakatok, porcelángyár, villamosművek és gázgyár működött itt, a környékükön pedig etnikailag vegyes munkáskolóniák alakultak ki. A betelepülő zsidó lakosság tehát, függetlenül attól, hogy ipari vállalkozó, kisiparos, kézműves, vagy alkalmazott volt, olyan területet részesített előnyben, amely az általa folytatott tevékenységhez földrajzi közelséget biztosított. A Széchenyi tértől észak-keletre elterülő, a Szamos, a Malomárok és a vasút által behatárolt utcákban így, a jövedelmi kategóriák alsóbb fokán elhelyezkedő kispolgári vagy szegény életszínvonalon élő kézműves, kiskereskedő, munkás és napszámos zsidó közösség jött létre. Hasonló kolónia alakult ki a dél-keleti Pata utca környékén. Nem véletlenül, a legtöbb zsinagóga és imaház is ezeken a környékeken épült meg, de a Zsidó Kórházat is a Széchenyi tér mögött zsidók által sűrűn lakott tömbben alapították 1927-ben. A szegényebb zsidó réteg említett területeken történő tömbösödését jelzik a korabeli munkanélküli-nyilvántartások is. A gazdasági válság végén, 1934 januárjában Kolozsvá-

²³ Izvoare și mărturii III/2. 1999: 275–276.

ron nyilvántartásba vett 188 zsidó állástalan személy (családtagokkal együtt 734 fő) fele a város északi és észak-keleti részén fekvő III. és IV. kerületben élt.²⁴ A zsidó közép- és nagypolgárság a város belsőbb területein, a reprezentatív jelleggel bíró lakókörnyezetek területén telepedett meg, illetve ezeken a helyeken fektetett be ingatlanokba (Majális/Regalá utca, Szentegyház/Maniu utca, Deák Ferenc/Eroilor utca stb.). Későbbi források is azt erősítik meg, hogy Kolozsvár IV. kerülete volt a zsidók által legsűrűbben lakott rész.²⁵

Utcák szintjére lebontott, konkrét zsidó településszerkezet-vizsgálatot a két világháború közötti időszakra nézve – korábbi keltezésű források hiányában – egy második világháború utáni forrás bevonásával tudunk végezni. A holokauszt alatt elpusztult kolozsvári zsidó lakosság után 1412 kolozsvári és 91, a környékbeli falvakban fekvő gazdátlan ingatlan, lakás maradt hátra, amelyek felügyeletére 1944–1946 között gondnokokat neveztek ki. A gondnokokra bízott ingatlanok pontos fekvéséről (utca, házszám) és esetenként az eredeti tulajdonosok személyéről jegyzék készült, amelynek segítségével viszonylagos biztonsággal meg lehet rajzolni a kolozsvári zsidóság településszerkezetét.²⁶ Természetesen, a vizsgálatunk néhány hibalehetőséget is magában rejt: a két világháború közötti időszak és a leltár által rögzített deportálások előtti, 1944-es állapotok nem föltétlenül egyeztek meg, hiszen időközben több ingatlan is gazdát cserélhetett. Ugyanakkor a dokumentum csak olyan ingatlanokat vett számba, amelyeknek a tulajdonosai zsidó származásúak voltak, és nem tértek vissza a deportálásokból. Így a zsidóság jelentős része, amely nem rendelkezett tulajdonnal, hanem bérlőként élt a lakásában, kimaradt a felsorolásból. Az is igaz viszont, hogy ezeknek a bérlőknek a többsége zsidó tulajdonú ingatlanban élt.

²⁴ SJAN Cluj, 1. fond, 2/1934. doboz, 1895/1934. dossz., 1–6. f.

²⁵ László Béla: 16 000 ember szorong a téglaszárítótkban. *Világosság* 1944. november 15. (23) 2.

²⁶ *Arhiva Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, București* (Romániai Zsidóságotkutató Központ Levéltára, Bukarest. A továbbiakban: ACSIER), 3. fond, 158. dosszié (Lista administratorilor de bunuri evreiești, Cluj), 1–49. f.

A zsidó ingatlanok jegyzékében feltüntetett utcák megjelölésére az 1940–1944 közötti magyar adminisztráció idején, vagy az 1945-ben érvényben lévő elnevezéseket alkalmazták. Az utcák helyes beazonosítását két kiadvány segítségével lehet véghezvinni.²⁷

A kolozsvári zsidóság topográfiája a két világháború közötti időszak végére jelentős bővülésen ment keresztül. A város mintegy 600 utcájából 270-280-ban állt zsidó ingatlan ebben az időszakban. Ezeknek a többsége viszont elszórta fekküdt, és alig néhány utca esetében beszélhetünk magasabb koncentrátságról. Az 1944–1946-os hitközségi jegyzék szerint hat utcában volt 30-nál több gondnokság alá helyezett zsidó tulajdon (összesen 218 ingatlan), 10 és 30 közötti zsidó ingatlanal pedig 32 utca rendelkezett (összesen 471 ingatlan). Feltételezhető tehát, hogy a kolozsvári zsidóságnak közel fele (megközelítőleg 49%) nagyjából 38 utcában koncentrálódott, míg a további 236-ban elszórt volt a jelenlétük. A legsűrűbben lakott utcák neveit és a gondnokság alá vett ingatlanok számát az alábbi táblázat közli.²⁸

6. táblázat. Az 1944–1946 folyamán gondnokság alá vett kolozsvári gazdátlan zsidó ingatlanok:

Utcanév, 2004	Utcanév, 1944–1946	Utcanév, 1937	Gondnokság alá vett zsidó ingatlanok száma
Decebal	Szent István	Decebal	44
Traian	Árpád	Traian	41
Mărășești	Krizbai	Mărășești	40
Porumbelior	Galamb	Gheorghe Tămaș	33
Paris	Pap	Paris	30
Nicolae Titulescu	Pata	Ștefan Cicio-Pop	30
Regele Ferdinand	Horea	Regele Ferdinand	26

²⁷ Asztalos 2004, Boga Ödön – Zámbo Aurél – Gál Ernő: *Kolozsvári lak- és címjegyzék*. Kolozsvár, 1943.

²⁸ ACSIER, 3. fond, 158. dossz., 1–49. f., Asztalos 2004, Boga–Zámbo–Gál 1943.

Utcanév, 2004	Utcanév, 1944–1946	Utcanév, 1937	Gondnokság alá vett zsidó ingatlanok száma
21 Decembrie 1989	Magyar utca és Kossuth Lajos utca	Mareşal Foch	25
Dorobanţilor	Honvéd	Regele Carol II.	22
Piaţa Mihai Viteazul	Széchenyi tér	Piaţa Mihai Viteazul	22
Petrla és Patriciu Barbu	Csaba	Horea	21
Moşilor	Mócok	Moşilor	20
Emil Racoviţă	Erzsébet	Regina Elisabeta	19
Regele Ferdinand	Dózsa György	Regele Ferdinand	18
Republicii	Majális	Regală	17
Oaşului	Kajántói	Cernăuţi	15
Muncitorilor	Munkás	Muncitorilor	15
Calea Turzii	Tordai	Episcop Nicolae Ivan	15
Cardinal Iuliu Hossu	Fürdő	Băii	14
Cetăţii	Pekry	General Praporgescu	14
Henri Barbusse	Szamosközi	Romulus	14
Someşului	Dézsmá	General Poetaş	13
General Drăgălina	Fellegvári	General Drăgălina	13
Bariţiu	Malom	Bariţiu	13

Amennyiben a fenti utcákat megpróbáljuk földrajzilag is behatárolni Kolozsvár térképén, a korábbi időszakokban is megfigyelhető erőteljes észak-keleti (a Malomárok, a Szamos és a vasút által behatárolt háromszög, illetve a Magyar/Mareşal Foch utca) és dél-keleti (a Honvéd/Regele Carol II. és a Pata/Cicio Pop utcák környéke), vala-

mint egy központi (az óváros északi külső pereme, a Fellegvár délkeleti oldala, a Ferenc József/Regele Ferdinand utca és a Szamos közötti rész a vasútállomásig) tömbösödést figyelhetünk meg. A holokauszt és az 1948-at követő államosítások ezt a fajta elrendeződést átalakították, a kolozsvári zsidóság addig kialakult lakószervezeti sajátosságai a 20. század második felében felbomlottak. Ez a történet viszont már nem egy épülő, hanem egy rohamos fogyásnak és pusztulásnak induló közösség történetévé vált.

Könyvészet

- Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*. Kolozsvár Társaság – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004.
- Boga Ödön – Zámbo Aurél – Gál Ernő: *Kolozsvári lak- és címjegyzék*. Kolozsvár, 1943.
- Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.
- Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon*. Térképek, rajzok, adatok, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1991.
- Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Századvég, Budapest, 1992.
- Ladislau Gyémánt: *Evreii din Transilvania. Destin istoric*. Institutul Cultural Român–Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001.
- Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*. (szerk. Ladislau Gyémánt – Lya Benjamin) III, Editura Hasefer, București, 1999.
- Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1993.
- Irina Livezeanu: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1995.
- Lőwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, Koinónia, 2005.
- Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidóság településtörténetéhez*. Fraternitás, Kolozsvár, 1941.

- Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. II,*
Institutul Central de Statistică, București, 1938.
- Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. IV,*
Institutul Central de Statistică, București, 1939.
- Sebestyén Mihály. *Nyúlgát az idő ellen. Az erdélyi zsidóság történetéhez.*
Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.
- Sulyok István – Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929.*
I, Juventus Kiadás, Kolozsvár, 1930.
- Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből.* Tanulmányok, Püski, Budapest, 1998.